Л. М. Пилипенко
к.е.н., доцент,
Національний університет
«Львівська політехніка»

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І ЗВІТНІСТЬ В УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Будь-яка господарська діяльність ведеться за умов ризику. Більше того, ризик є невід'ємною умовою підприємництва, а інколи (коли мова йде про спекулятивні ризики) й джерелом прибутку. Тому повністю уникнути ризиків неможливо, натомість менеджерам необхідно систематично вести діяльність з управління ризиками. Проте, останні фінансово-економічні кризи (початку і кінця 2000-их років) засвідчили неефективність здійснюваного ризик-менеджменту, як на мікро-, так і на макрорівні. Застосовувані інструменти ідентифікації й оцінювання ризиків не дали змоги ні менеджерам компаній, ні урядовим контрольно-регулятивним органам своєчасно виявити ризики для «безболісної» щодо суспільства їх нейтралізації. При цьому, значні претензії експерти висловлювали до інститутів бухгалтерського обліку і фінансової звітності та аудиту, хоча насправді ринок «підігрівався» і «роздувався» альтернативними обліку і звітності інструментами оцінювання й репрезентації потенціалу підприємств.

Історичний аналіз краху компанії Enron засвідчує, що одним із перших її перекапіталізацію виявив менеджер-аналітик хедж-фонду Джеймс Чанос, який всього лиш прочитав і проаналізував фінансову звітність цієї компанії, в результаті чого встановив, що «ринкова вартість компанії надзвичайно переоцінена порівняно з балансовою, вона в 55 разів перевищує величину річного прибут-ку» [5]. Отже, вагомість бухгалтерського обліку та фінансової звітності як інструмента ідентифікації й оцінювання ризиків суб'єктів господарювання є досволі істотною, що засвідчує актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений проф. Гуцайлюком аналіз засвідчує, що зважаючи на істотний вплив ризику на діяльність суб'єктів господарювання, деякі вчені-економісти

піднімають проблему ризику як об'єкта бухгалтерського обліку. Інші ж стверджують, що ризики не можуть бути об'єктом бухгалтерського обліку, не потрібно розширювати його предмет, і обліковувати те, що взагалі неможливо облікувати [4, с. 85].

Теоретичні аспекти бухгалтерського обліку висвітлюють його предмет через конкретні об'єкти – господарські засоби за їх складом і використанням, джерела формування господарських засобів і господарські процеси, які зумовлюють рух господарських засобів, коштів і джерел формування. Дійсно, серед традиційних об'єктів бухгалтерського обліку немає безпосереднього виділення ризику, але він притаманний як господарським процесам, так і господарським засобам і джерелам їхнього формування. Тобто, як мінімум, можна стверджувати про необхідність врахування ризику в бухгалтерському обліку.

Результати дисертації Вигівської І.М. «Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика» свідчать, що бухгалтерський облік є повноцінним інструментом управління ризиками підприємства. В дослідженні «обґрунтовано трактування фактів господарської діяльності як об'єкта бухгалтерського обліку через складові ризику», що передбачає виділення ризиків-причин, які обумовлені умовними фактами господарської діяльності, та ризиків-наслідків, спричинених реальними фактами [2].

Проте, динамічний розвиток інформаційно-інтелектуальної економіки зумовлює необхідність розширення предмета бухгалтерського обліку, в якому присутність ризиків буде ще вагомішою. А «бурхливий» розвиток ринків похідних фінансових інструментів (таких як кредитні дефолтні свопи (CDS), забезпечені боргові зобов'язання (CDO)), на яких фактично відбуваються спекулятивні операції з інструментами управління чистими ризиками (кредитними, іпотечними тощо), може призвести до нових кризових явищ у глобальній економіці, оскільки масштаби таких операцій, практично нерегульованих імперативно, зіставні з обсягами світового ВВП [7, с. 70]. При цьому серед винуватців потенційної кризи знову можуть виявитись інститути бухгалтерського обліку і фінансової звітності та аудиту, які «чогось не догледіли» чи своєчасно «не поінформували суспільство».

Цілі статті полягають у встановленні та теоретично-методологічному обґрунтуванні ролі системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в управлінні ризиками підприємств.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням суб'єкта управління та виду ризику можна виділити принаймні три ракурси (проекції) ролі бухгалтерського обліку в управлінні ризиками з урахуванням предмету, об'єктів і функцій обліку (рис. 1).

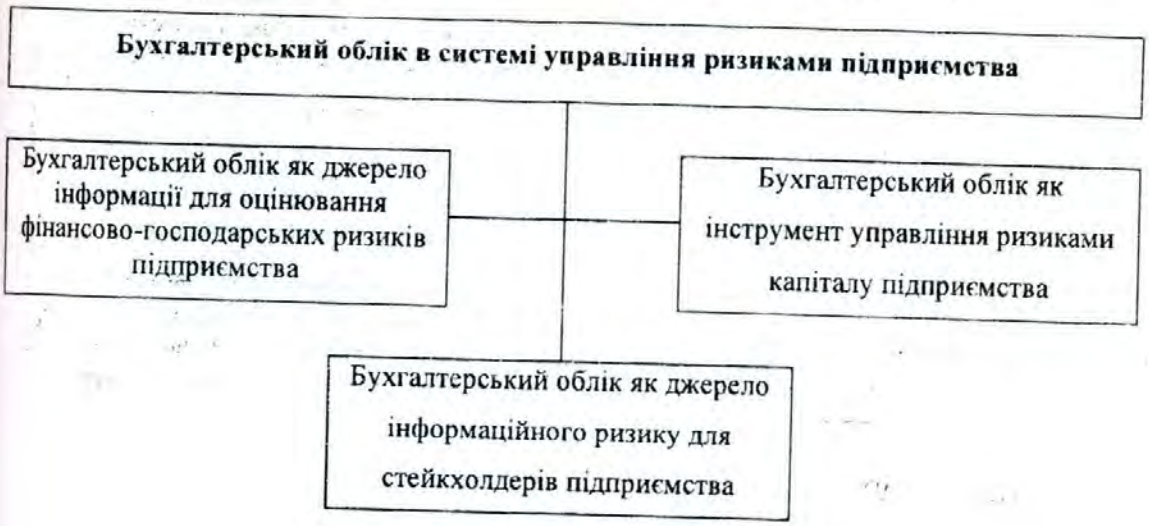

Рис. 1. Три ракурси ролі бухгалтерського обліку в системі ризик-менеджменту

Будь-який ризик пов'язаний із можливими втратами для підприємства, а будь-які втрати мають фінансовий вимір через оцінювання можливих збитків. Таким чином, система бухгалтерського обліку є одним із визначальних джерел інформаційного забезпечення оцінювання ризиків підприємства. Зокрема, із системи бухгалтерського обліку отримують інформацію для оцінювання більшості комерційних і фінансових ризиків (табл. 1).

Рішення зовнішніх щодо підприємства зацікавлених осіб ґрунтуються передусім на його фінансовій звітності. Ефективність цих рішень значнимчином залежить від об'єктивності репрезентації майна, капіталу і результатів діяльності підприємства його фінансовою звітністю. Таким чином, система бухгалтерського обліку та фінансової звітності є джерелом інформаційного ризику для стейкхолдерів підприємства.

Таблиця 1

Облікова інформація в оцінюванні комерційних і фінансових ризиків підприємства

Вид ризику	*Облікова інформація, яку використовують для оцінювання ризику*
Ризик неплатоспроможності клієнтів	Обсяг сумнівної і безнадійної заборгованості
Валютний ризик	Величина курсових різниць
Ризик руйнівної дії сил природи	Балансова вартість майна; вартість втраченого чи пошкодженого майна
Ризик браку	Втрати від браку; витрати на виправлення браку та на виконання гарантійних зобов'язань
Інвестиційний ризик	Втрати від зменшення вартості чи повного знецінення інвестицій
Фінансовий ризик	Витрати, пов'язані зі зниженням рівня ліквідності, зростанням відсоткової ставки, невиконанням кредитних зобов'язань(пеня, штрафні санкції), зміни курсу цінних паперів тощо

Якщо ж дослідити еволюцію фінансової звітності, то вона, а зокрема баланс, формувались для задоволення інформаційних потреб насамперед кредиторів підприємства, репрезентуючи при цьому можливість покриття активами підприємства його зобов'язань. Тобто, з позиції ризику баланс можна розглядати як джерело інформації для оцінки кредитного ризику і ризику банкрутства підприємства та інвестиційного ризику його власників, акціонерів чи інвесторів. Проте, недосконалість облікової методології, можливе маніпулювання методиками та принципами бухгалтерського обліку, їх неякісна верифікація знижують об'єктивність і прозорість фінансової звітності, що зумовлює інформаційний ризик для її користувачів.

Оцінюючи власні ризики, стейкхолдери здебільшого використовують методики аналізу публічної звітності підприємства, як фінансової, так і нефінансової (табл. 2). А основними методами зниження інформаційного ризику зовнішніх щодо підприємства зацікавлених осіб є аудит і Due Diligence.

В узагальненому вигляді об'єктом бухгалтерського обліку є капітал підприємства. В системі обліку і звітності капітал підприємства повинен бути відображений з урахуванням не лише чинників його відновлення і примноження, але й ризиків втрати.

Таблиця 2

Підходи до оцінювання ризиків на основі публічної звітності підприємства

Вид ризику	Підходи до оцінювання ризиків	Джерело інформації
Інвестиційний ризик	оцінювання рентабельності діяльності підприємства; оцінювання прибутковості та ліквідності емітованих підприємством цінних паперів; оцінювання фінансової незалежності підприємства на основі аналізу фінансової стійкості;	Баланс; Звіт про фінансові результати; Примітки до річної звітності із розшифруванням і поясненням окремих статей
Фінансовий ризик	оцінювання платоспроможності підприємства; оцінювання фінансового левериджу;	
Операційний ризик	оцінювання операційного (виробничого) левериджу;	
Екологічний ризик	оцінювання можливих економічних втрат від негативного впливу на навколишнє середовище діяльності підприємства;	Нефінансова звітність (Звіт про прогрес дотримання принципів Глобального договору ООН, Звіт про сталий розвиток згідно з GRI тощо)
Соціальний ризик	оцінювання впливу соціальних наслідків управління та діяльності підприємства на його фінансово-майновий стан, імідж, ринкову позицію, стійкість внутрішнього середовища тощо.	

Таким чином, бухгалтерський облік є одним з інструментів управління ризиками капіталу підприємства. Адже значна частина бухгалтерського інструментарію спрямована на перешкоджання редукції капіталу підприємства (рис. 2).

Зокрема, до таких інструментів належать:

1) принципи бухгалтерського обліку

– обачності – унеможливлює заниження оцінки витрат і зобов'язань та завищення оцінки доходів і активів;

– повного висвітлення – запобігає приховуванню суттєвої інформації, чим знижує рівень невизначеності, а отже й ризику;

– автономності – через відокремлений облік майна убезпечує підприємство від ризиків його власників;

– послідовності – запобігає маніпулюванню обліковою політи-кою підприємства, чим знижує інформаційний ризик для стейкхолдерів;

– превалювання сутності над формою – забезпечує повну ідентифікацію ризиків за рахунок не лише юридично-формального, але й економіко-змістового підходів до обліку майна, капіталу і господарських операцій;

–об'єктивації – оберігає підприємство від так званих «токсинних активів» при визнанні й оцінюванні нематеріальних об'єктів обліку;

Рис. 2. Бухгалтерський інструментарій в управлінні ризиками капіталу підприємства

2) прийоми бухгалтерського обліку

– інвентаризація – дає змогу виявити ризики шляхом встановлення якісних і кількісних характеристик об'єктів обліку. Наприклад, за допомогою інвентаризації розрахунків можна встановити обсяги сумнівної заборгованості, інвентаризації незавершеного виробництва і готової продукції – величину втрат від браку, пошкодження чи крадіжок тощо;

– оцінювання – встановлення вартісної оцінки втрат чи витрат як однієї з кількісних характеристик ризику;

–амортизація – поступове відрахування вартості основного капіталу для формування джерела його подальшого відновлення (відтворення). Варто зауважити, що після свого запровадження амортизація була повноцінним методом зниження ризику капіталу, бо передбачала формування грошового фонду для відтворення основних засобів. Проте сьогодні амортизація не виконує цієї функції, натомість знос можна вважати методом оцінювання ризику капіталу;

– формування резервного капіталу – унеможливлює надмірне виведення капіталу у формі дивідендів та створює певний буфер від редукції статутного капіталу;

– нарахування резерву сумнівних боргів – створення джерела покриття безнадійної дебіторської заборгованості тощо.

Серед бухгалтерського інструментарію значну роль в управлінні ризиками капіталу підприємства відіграє резервування. Історичний аналіз резервування свідчить, що первинно створення резервів на підприємствах здійснювалось для формування певного «запасу» активів. Проте, сьогодні резерви виконують насамперед регулятивну функцію і не передбачають виокремлення будь-якого запасу грошових чи інших активів. Тому деякі науковці ввели в бухгалтерську термінологію категорію облікових резервів [6, 8]. Сутність сучасних резервів найкраще, на нашу думку, характеризує визначення, подане проф. І.Й. Яремком: резерви – це «підставні об'єкти, що вводяться в облікову систему для уточнення вартості інших об'єктів» [9].

Основне призначення резервів, на наш погляд, – страхування власного капіталу підприємства. Дійсно, якщо розглянути класифікацію резервів за призначенням, то як статутні резерви, так і резерви майбутніх витрат і оціночні резерви перешкоджають передчасному визнанню прибутків чи їхньому виведенню у формі дивідендів.

Висновки. Отже, система бухгалтерського обліку і фінансової звітності є повноцінним інструментом управління ризиками підприємства, як для його менеджерів, так і для стейкхолдерів. Для кращого розуміння ролі цієї системи в ризик-менеджменті виокремлено три її ракурси (проекції): 1) як джерела інформації для оцінювання фінансово-господарських ризиків підприємства; 2) як джерела інформаційного ризику для стейкхолдерів підприємства; 3) як інструмента управління ризиками капіталу підприємства. Бухгалтерський інструментарій управління ризиками капіталу підприємства сформований на методологічному та методичному рівнях бухгалтерського обліку – в принципах та прийомах обліку, в яких закладені відповідні механізми протидії ризикам. Одним з основних методів управління ризиками капіталу підприємства є створення резервів, які виконують функцію страхування його власного капіталу від редукції.

Список використаних джерел:

1. Бетге Й. Балансоведение / Йорг Бетге; пер. с нем.: Научн. редактор В.Д. Новодворский. – М.: Изд-во "Бухгалтерский учет", 2000. – 454с.

2. Вигівська І.М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика: автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит / І.М. Вигівська. – Житомир, 2010. – 23 с.

3. Загородній А.Г. Ризики аудиторської діяльності: методика виявлення й оцінювання : монографія / А.Г. Загородній, Л.М. Пилипенко. – Львів: ЗУКЦ, 2010. – 232 с.

4. Гуцайлюк З.В. Економічні ризики в інформаційній системі бухгалтерського обліку // Економічні ризики: фінансово-обліково-аналітичний аспекти : монографія / за ред. докт. екон. наук, проф. З.В. Гуцай люка. – Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2011. – С. 84-91.

5. Гуриев С. Банкротства лидеров рынка: причины, последствия, выводы / под. ред. О. Алисовой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slon.ru/calendar/event/875884/.

6. КозловаМ.О. Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України)/ М.О. Козлова// дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04 / Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К.,2006.

7. Пилипенко Л.М. Вплив сучасних тенденцій розвитку економіки на обґрунтування формату публічної корпоративної звітності / Л.М. Пилипенко // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2014. - № 794 – С. 67-71.

8. Пікуш Ю.В. Сутність і класифікація резервів підприємства з метою їх бухгалтерського обліку / Ю.В. Пікуш, Л.М. Пилипенко // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2012. - № 727 – С. 280-285.

9. Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: монографія / І.Й. Яремко. – Львів: Каменяр, 2002. – 192 с.